पठतु संस्कृतम्

कोविद:

चतुर्थ-पाठः

सूक्तिः

यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ।

तात्पर्यम्

धर्ममार्गे यः गच्छति पशुपक्षिणः अपि तस्य साहाय्यं कुर्वन्ति ।

द्विगु-समास:

- पूर्व-पदं सङ्ख्यावाचक:
- समाहार-द्विगु:
- समाहार: -> समूह:
- वचनम् -> एकवचनम्
- लिङ्गम् -> प्रायः नपुं/स्त्री

- त्रयाणां भुवनानां समाहारः – त्रिभुवनम्
- पञ्चानां वटानां समाहारः - पञ्चवटी

द्विगु-समास:

पञ्चानां वटानां समाहारः	पञ्चवटी
त्रयाणां वेदानां समाहारः	त्रिवेदी
त्रयाणां लोकानां समाहारः	त्रिलोकी
त्रयाणां भुवनानां समाहारः	त्रिभुवनम्
पञ्चानां पात्राणां समाहारः	पञ्चपात्रम्
सप्तानाम् अह्नां समाहारः	सप्ताहः

द्वन्द्व-समासः

- चार्थः
- सर्वपद-समान-प्रधानः
- द्विविधः
  - इतरेतर-द्वन्द्वः
    - रामश्च लक्ष्मणश्च - रामलक्ष्मणौ
    - जन्मः च मृत्युः च - जन्ममृत्यू
    - गङ्गा च यमुना च - गङ्गायमुने
    - हरिः च हरः च गुरुः च - हरिहरगुरवः

द्वन्द्व-समासः

- समाहार-द्वन्द्वः
  - सर्वेषां पदानां समूहः
  - नपुं & एकवचनम्
  - दासी च दासश्च अनयोः समाहारः - दासीदासम्

समास-अभ्यास:

कृष्णश्च अर्जुनश्च	कृष्णार्जुनौ	इतरेतर-द्वन्द्व:
पाणी च पादौ च तेषां समाहारः	पाणिपादम्	समाहार-द्वन्द्व:
त्रयाणां लोकानां समाहारः	त्रिलोकी	द्विगु:
दासी च दासश्च तयोः समाहारः	दासीदासम्	समाहार-द्वन्द्व:
हरिश्च हरश्च	हरिहरौ	इतरेतर द्वन्द्व:
अहिश्च नकुलश्च अनयोः समाहारः	अहिनकुलम्	समाहार-द्वन्द्व:

समास-अभ्यास:

सुखं च दुःखं च	सुखदु:खे	इतरेतर-द्वन्द्व:
सप्तानां शतस्य समाहारः	सप्तशती	द्विगु:
पञ्चानां पात्राणां समाहारः	पञ्चपात्रम्	द्विगु:
पुण्यं च पापं च	पुण्यपापे	इतरेतर-द्वन्द्व:
हेमन्तश्च शिशिरश्च वसन्तश्च	हेमन्तशिशिरवसन्ताः	इतरेतर-द्वन्द्वः
पुत्रः च कन्या च	पुत्रकन्ये	इतरेतर-द्वन्द्व:

णिच्-प्रत्यय:

छात्र: पठति ।

अध्यापिका छात्रं पाठयति ।

पठ् -> पाठि

पठति -> पाठयति ।

णिच्-प्रत्ययः

अ --> आ

पठति - पाठयति

अ ✗ आ

गच्छति - गमयति

इ, उ, ऋ -> ए, ओ, अर्

लिखति - लेखयति

तुष्यति - तोषयति

नृत्यति - नर्तयति

अन्यस्वराः - आ, ई, ऊ

खादति - खादयति

क्रीडति - क्रीडयति

कूर्दति - कूर्दयति

णिच्-प्रत्यय:

आकारान्त-धातव:

ददाति - दापयति

जानाति - ज्ञापयति

याति - यापयति

विशेष-धातव:

पश्यति - दृश् - दर्शयति

तिष्ठति - स्था - स्थापयति

पिबति - पा - पाययति

यच्छति - दा - दापयति

जिघ्रति - घ्रा - घ्रापयति

णिच्-प्रत्ययः

(पठ्) / (पाठ्)

पठति - पाठयति

अपठत् - अपाठयत्

पठिष्यति - पाठयिष्यति

पठतु - पाठयतु

पठेत् - पाठयेत्

(पठ्) / (पाठ्)

पठनीयम् - पाठनीयम्

पठितव्यम् – पाठयितव्यम्

पठितवान् - पाठितवान्

पठितः - पाठितः

पठित्वा - पाठयित्वा

प्रपठ्य - प्रपाठ्य

पठितुम् - पाठयितुम्

णिच्-प्रत्यय:

खादति	खादयति
धावति	धावयति
हसति	हासयति
क्रीडति	क्रीडयति
ददाति	दापयति
पिबति	पाययति

णिच्-प्रत्यय:

पतति	पातयति
लिखति	लेखयति
पश्यति	दर्शयति
स्मरति	स्मारयति
पठति	पाठयति
मिलति	मेलयति

णिच्-प्रत्यय:

जानाति	ज्ञापयति
शृणोति	श्रावयति
गच्छति	गमयति
तिष्ठति	स्थापयति
चलति	चालयति
प्राप्नोति	प्रापयति

सुभाषितम् - १

गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा ।
पापं तापं च दैन्यं च घ्नन्ति सन्तो महाशयाः ।।

पदविभाग:

गङ्गा, पापम्, शशी तापम्, दैन्यम्, कल्पतरुः, तथा,
पापम्, तापम्, च, दैन्यम्, च, घ्नन्ति, सन्तः, महाशयाः

अन्वय:

गङ्गा पापं शशी तापं कल्पतरुः दैन्यं च (घ्नन्ति) ।
महाशयाः सन्तः पापं तापं दैन्यं च घ्नन्ति ।

सुभाषितम् - १

तात्पर्यम्

गङ्गानद्यां यः स्नानं करोति तस्य पापपरिहारः भवति। गङ्गा तस्य पापं नाशयति। तथैव चन्द्रः अस्माकं तापं परिहृत्य शैत्यम् उत्पादयति। एवमेव कल्पवृक्षः अस्माभिः याचितान् सर्वान् अभिलाषान् पूरयति। एतत् जगति प्रसिद्धमेव। किन्तु गङ्गायाः, चन्द्रस्य, कल्पवृक्षस्य च एकस्मिन् विषये एव सामर्थ्यम् अस्ति। सज्जनाः महापुरुषाः तु न तथा। तेषां सहवासेन अस्माकं पापं, तापः, दैन्यं सर्वमपि परिहृतं भवति। तादृशं सामर्थ्यं तेषु अस्ति।

सुभाषितम् - २

भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य ।
कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ।।

पदविभाग:

भीमम्, वनम्, भवति, तस्य, पुरम्, प्रधानम्, सर्वः, जनः, सुजनताम् उपयाति, तस्य, कृत्स्ना, च, भूः, भवति, सन्निधिरत्नपूर्णा, यस्य, अस्ति, पूर्वसुकृतम् विपुलम्, नरस्य

अन्वय:

यस्य नरस्य विपुलं पूर्वसुकृतम् अस्ति तस्य भीमं वनं प्रधानं पुरं भवति । सर्व: जनः तस्य सुजनताम् उपयाति । कृत्स्ना भूः सन्निधिरत्नपूर्णा भवति च।

सुभाषितम् - २

तात्पर्यम्

य: मनुष्यः पूर्वस्मिन् जन्मनि अनेकानि सुकृतानि (पुण्यकर्माणि) कृतवान् सः अस्मिन् जन्मनि सर्वत्र सुखम् एव प्राप्नोति । अत्र किमपि संशयं नास्ति । तादृशः पुण्यवान् घोरः वनं प्रविशति चेत् अपि तत् वनं पत्तनमिव सर्व सौलभ्यदायकं भवति ।

अपि च ये ये तं पश्यन्ति ते सर्वे अपि तस्य विषये मृदु व्यवहरन्ति । किं बहुना, समग्रा भूमिः तस्य विषये सम्पद्युक्ता रत्नयुक्ता च भवति ।

काव्य-कथा -कुमारसम्भवम्

- ईश्वरः किमर्थं हिमालयं प्रति प्रेषयितुं सप्त-ऋषीन् स्मृतवान् ?
- गिरिराजः किमर्थं प्रमुदितः ?
- शिवपार्वत्योः विवाहे के ऋत्विजः ?
- विवाहानन्तरं वधूवरौ कं नमस्कृतवन्तौ ?
- पितामहस्य आशीर्वादवचनं किम् ?
- पीडया दुःखिताः इन्द्रादयः कं हरसमीपं प्रेषितवन्तः ?
- अग्निः केन ईश्वरस्य शय्यागृहं प्रविष्टवान् ?

काव्य-कथा -कुमारसम्भवम्

- क्रुद्धः हर: स्वकीयं तेज: कुत्र निक्षिप्तवान् ?
- अग्नि: केन पीडितः ?
- अग्निः शिवस्य तेजः कुत्र प्रक्षिप्तवान् ?
- गङ्गया तेजः कुत्र निक्षिप्तम् ?
- कुत्र कुमारस्य जन्म अभवत् ?

ससंदर्भ:

- त्वं सर्वभक्षकः भव ।

अन्वयः - १

अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः ।
गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश ।।

पदविभागः
सन्धिः
वाक्य-विश्लेषणम्
अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च
अन्वयः
तात्पर्यम्
व्याकरणांशाः
समासाः

अन्वयः - २

ततो मृगेन्द्रस्य मृगेन्द्रगामी वधाय वध्यस्य शरं शरण्यः |
जाताभिषङ्गो नृपतिर्निषङ्गाद् उद्धर्तुमैच्छत् प्रसभोद्धृतारिः ||

पदविभागः
सन्धिः
वाक्य-विश्लेषणम्
अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च
अन्वयः
तात्पर्यम्
व्याकरणांशाः
समासाः

संस्कृतकवयित्र्यः

- यथा पुरुषाः तथा महिलाः
- स्त्रीणां नामानि न दृश्यन्ते
- कवयित्र्यः विदुष्यः पुरुषसमानाः, न न्यूनाः
- काव्यमीमांसा – राजशेखरः – ‘स्त्रिय: विज्ञाः’ इति वदति
- ऋग्वेदादिषु 'ऋषिका', ' ब्रह्मवादिनी ', 'मन्त्रद्रष्ट्री’,
- लोपामुद्रा, गार्गी, मैत्रेयी
- सूक्तिसङ्ग्रहेषु विविधानां कवयित्रीणाम् उल्लेखः

संस्कृतकवयित्र्यः

- पालीसाहित्ये 'थेरीगाथा' नामके सूक्तिसङ्ग्रहे कवयित्रीभिः रचितानि मुक्तकानि
- गाथासप्तशती – सुभाषितानि
- नामानि सन्ति किन्तु ग्रन्था: लुप्ताः
- 'कति कवयः कति कृतयः कति लुप्ताः कति चरन्ति कति शिथिलाः' – नीलकण्ठदीक्षितः
- विजयाम्बिका, गङ्गादेवी, तिरुमलाम्बा, रामभद्राम्बा, देवकुमारिका, मधुरवाणी

विज्जिका

- ‘विजयाम्बिका’ अपरं नाम
- अष्टमे शतके
- कर्णाटकराज्यं जन्मस्थलम्
- ‘कौमुदीमहोत्सव’
- ३० श्लोकाः

तिरुमलाम्बा

- विजयनगरराज्यस्य अच्युतदेवस्य पत्नी ।
- १६ शतके
- 'वरदाम्बिकापरिणयः ' चम्पूग्रन्थः
- ऐतिहासिकः ग्रन्थः ।
- रमणीय-वर्णनम्
- ललितपदरचना, वर्णचातुर्यम्

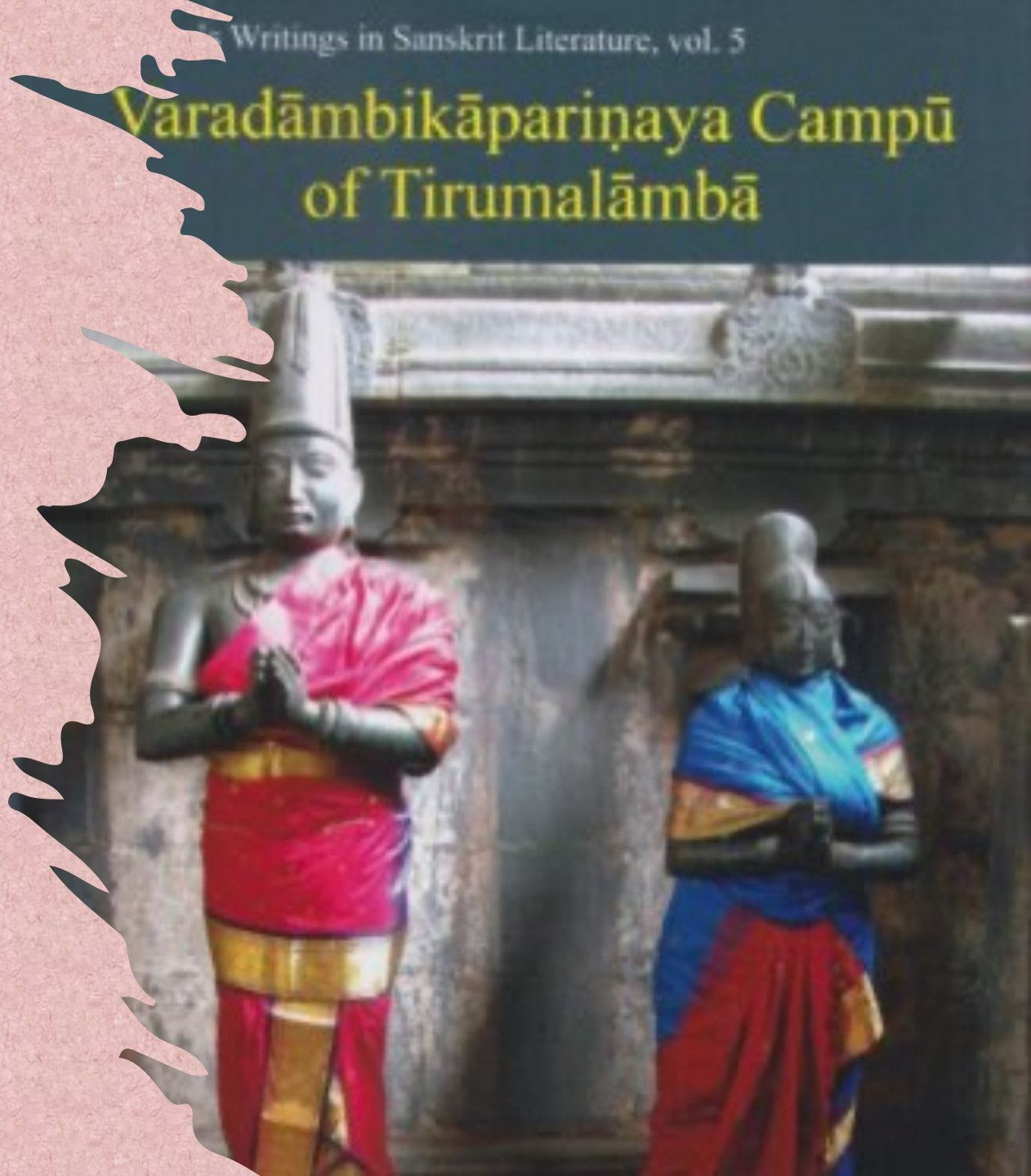

रामभद्राम्बा

- तञ्जावूरुनगरे
- रघुनाथनामकः पतिः ।
- 'रघुनाथाभ्युदय '
- पति: श्रीरामस्य अवतारम्
- काव्यदृष्ट्या, ऐतिहासिकदृष्ट्या अपि विशेषमहत्वम्
- रघुनाथनायकस्य आस्थाने बहव्यः कवयित्र्यः
- 'मधुरवाणी ' तेलुगुरामायणं संस्कृतेन अनूदितवती

गङ्गादेवी

- कम्पणरायस्य पत्नी ।
- 'वीरकम्पणरायचरितम्'
- 'मधुराविजयम्' काव्यस्य अपरं नाम ।
- १४ शतके
- भाषा सरला ।
- वर्णनानि न अतिदीर्घाणि, न नीरसानि ।

देवकुमारिका

- उदयपुरराजवंशीया,
- अमरसिंहस्य पत्नी
- एषा १७ शतके आसीत्
- 'वैद्यनाथप्रासादप्रशस्तिः' प्रशस्तिकाव्यं

क्षमाराव्

- श्रेष्ठा कवयित्री
- महाराष्ट्रराज्ये जातायाः
- पतिः राघवेन्द्रराव्वर्यः
- एतस्याः १२ कृतयः मुद्रिताः सन्ति ।
- 'शङ्करजीवनाख्यानम्' 'तुकारामचरितम्', 'स्वराज्यविजयः' महाकाव्यानि ।
- 'मीरालहरी' खण्डकाव्यम् ।